र्मनुनोक्ता "गोधा गां वाग्गुदो गुड़म्" इत्येति शेषः

वाग्गुलि पु॰ राज्ञां ताम्बूलदातरि रत्नमाला ।

वाग्डम्बर पु॰ ६त॰ । १वाक्यस्तोमे २बहुलवाक्ये च ।

वाग्दण्ड पु॰ वाचो वागिन्द्रियस्य दण्डः संयमनम् । १मित-२भाषणे २वाक्यसंयमे च ।

वाग्दत्ता स्त्री वाचा दत्ता । विधिना वाक्यमात्रेण दातुं कृतसङ्कल्पायां कन्यायाम् "वाचा दत्ता मनोदत्तेति उद्वा॰त॰

वाग्दरिद्र त्रि॰ ६त॰ । मितभाषिणि शब्दमा॰ ।

वाग्दान न॰ ३त॰ । कन्याया वाङ्मात्रेण दाने "ततो वाग्दानपर्य्यन्तं यावदेकाहमेव च" शु॰त॰ ।

वाग्दुष्ट त्रि॰ वाचा दुर्वचनेन दुष्टः । शुद्धेऽपि वस्तुन्य-शुद्धरूपतया कथनेन दूषिते । "वाग्दुष्टं भावदुष्टं च वर्जयेदिति" स्मृतिः ।

वाग्देवता स्त्री वाचां देवता । सरस्वत्यां "वाग्देवता चरितचित्रितचित्तसद्मा" जयदेवः । वाग्देव्यादयोऽप्यत्र ।

वाग्मिन् त्रि॰ वाच्+अस्त्यर्थे ग्मिनि चस्य कः तस्य लोपः । १प्रशस्तवाक्यवक्तरि अमरः । २बृहस्पतौ पु॰ मेदि॰ । ४विष्णौ पु॰ विष्णुस॰ । [२निर्वेदे ३कल्पे अक्षयः ।

वाग्य त्रि॰ वाचं यच्छति यम-ड । १वाग्दरिद्रे शब्दमा॰

वाग्यत त्रि॰ वाक् वागिन्द्रियव्यापारोयता येन । मौन-धारिणि मुनौ अमरः "वाग्यतस्त्रिसवनं चरेत्" स्मृतिः ।

वाग्यम त्रि॰ वाचं तद्व्यापारं यच्छति यम-अच् । मुनौ अमरः ।

वाङ्मती स्त्री "हिमाद्रेस्तुङ्गशिखरात् प्रोद्भूता वाङ्मती नदी" इत्युक्ते नदीभेदे । सा च मिथिलादेशसन्नि-कृष्टतया वहति ।

वाङ्मय त्रि॰ वाक्स्वरूपम् मयट् चस्य कः तस्य ङः । १वाक्य-स्वरूपे शास्त्रे । २वाक्यजनिते पापभेदे च । "पारुष्यमनृतञ्चैव पैशुन्यञ्चापि सर्वशः । असम्बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतु-र्विधम्" मनुः । तथा "परुषवचनमपवादः पैशुन्यमनृतं वृथालापो निष्ठुरवचनम् वाङ्मयानि षट् । परेषां देश-जातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्ताचारपरिच्छदशरीरकर्मजी-विनां प्रत्यक्षदोषवचनं परुषम् । "यच्चान्यत् क्रोधस-न्तापत्राससंजननं वचः । परुषं तच्च विज्ञेयं यच्चान्यच्च तथाविधम् । चक्षुष्मानिति लुप्ताक्षं चाण्डालं ब्राह्म-णेति च । प्रशंसानिन्दनं द्वेषात् परुषान्न विशिष्यते" । तेषामेव परुषवचनानामपरोक्षमुदाहरणम् अपवादः । गुरुनृपतिबन्धुभ्रातृमित्रसमाशे अर्थोपघातार्थं दोषो-पाख्यानं पैशुन्यम् । अनृतं द्विविधं असत्यमसंवाद-श्चेति "देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्च परार्थपरिजल्पनात् । नर्महास-प्रसङ्गाच्च भाषणं व्यर्थभाषणम् । गुह्याङ्गामेध्यसंज्ञानां भाषणं निष्ठुरं विदुः । यदन्यद् वा वचो नीचस्त्रीपुंसो-र्मिथुनाश्रयम् । इत्येवं षड्विकल्पस्य दुष्टवाक्यस्य भाष-णात् । इह चामुत्र च क्रूरमनर्थं प्रतिपद्यते" । प्रशं-सयानिन्दनं प्रशंसानिन्दनम् । अत्र चतुर्विधषड्विधयो-रविरोधः । समक्षत्वासमक्षत्वभेदानादरेण पारुष्यापवादयोरैक्यात् निष्ठुरस्य परुषान्तर्भावाच्च । असम्बद्ध-प्रलापव्यर्थभाषणयोः पर्य्यायत्वान्नार्थान्तरम्" ति॰त॰ ।

वाङ्मुख न॰ ६त॰ उपन्यासे प्रथमवाक्योपक्रमे अमरः ।

वाचंयम त्रि॰ वाचां यच्छति वाचा+यम-ख मुम् ह्रस्वश्च । १मितभाषिणि । २मौनावलम्बिनि मुनौ पु॰ अमरः ।

वाच पुंस्त्री॰ वच-णिच-अच् । (वाचा) इति ख्याते मत्स्य-भेदे राजवल्लभः स्त्रियां ङीष् ।

वाचक त्रि॰ वक्ति अभिधावृत्त्या बोधयति वच-ण्वुल् । "साक्षात् सङ्केतितं योऽर्थमभिधत्ते स वाचकः" इत्युक्ते १शब्दभेदे २कथके त्रि॰ । वाचयति वच-णिच्-ण्वुल् । ३पुराणादिपाठके पु॰ "वाचकः पूजितो येनेति" पुरा॰ "ब्राह्मणं वाचकं विद्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वान्य-वर्णजाद्राजन् ! वाचकान्नरकं व्रजेत्" । तथा "देवार्चा-मग्रतः कृत्वा ब्राह्मणानां विशेषतः । ग्रन्थिञ्च शिथिलं कुर्य्याद्वाचकः कुरुनन्दन ! । पुनर्बध्नीत तत्सूत्रं न मुक्त्वा धारयेत् क्वचित् । हिरण्यं रजतं गाश्च तथा कांस्योपदो-हनाः । दत्त्वा तु वाचकायेह श्रुतस्याप्नोति तत् फलम्" । कांस्योपदोहनाः कांस्यक्रोडाः "वाचकः पूजितो येन प्रसन्नास्तस्य देवताः" । तथा "ज्ञात्वा पर्वसमाप्तिञ्च पूजये-द्वाचकं बुधः । आत्मानमपि विक्रीय य इच्छेत् सुफलं क्रतुम्" । तथा "विस्पष्टमद्रुतं शान्तं स्पष्टाक्षरपदं तथा । कलस्वरसमायुक्तं रसभावसमन्वितम् । बुध्यमानः सदात्यर्थं ग्रन्थार्थं कृत्स्नशो नृप ! । ब्राह्मणादिषु सर्वेषु ग्रन्थार्थं चार्पयेन्नृप ! । य एवं वाचयेद् ब्रह्मन् स विप्रो व्यास उच्यते" । तथा "सप्तस्वरसमायुक्तं काले काले विशाम्पते ! । प्रदर्शयन् रसान् सर्वान् वाचयेद् वाचको नृप" ति॰त॰ ।

वाचकलक्षणादि हेमा॰ दा॰ नन्दिपु॰ उक्तं यथा

"वाचको ब्राह्मणः प्राज्ञः श्रुतशास्त्रो महामनाः । अभ्यस्ताक्षरविन्यासो वृत्तशास्त्रविशारदः । शब्दार्थवित्